

УДК 882.6-31:398

МАСТАЦКА-ЭТНАГРАФІЧНЫ НАРАТЫЎ І ПРАЦЭС ГЛАБАЛІЗАЦЫІ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЫ)

канд. фіял. нтук, дац. В.Ю. БАРОЎКА
(Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрага)

На матэрыяле беларускай прозы вызначаецца спецыфіка мастацкага этнаграфізму ў літаратуры перыяду глабалізацыі.

Актуальнасць звароту да заяўленай у артыкуле тэмы абумоўлена тым, што за апошнія дзесяцігоддзі ў святле дынамічнага дыялогу культур абстрактнага праблема лёсу нацыянальных літаратур, які ўсё ў большай і большай ступені залежыць ад маштабных працэсаў глабалізацыі і інтэрнацыяналізацыі.

Працэс глабалізацыі перш за ўсё асацыіруецца з панаваннем сусветнага рынку, шырокімі лльнямі інфармацыі, збліжэннем бытавога ўзроўню людзей, дакладней, з яго уніфікацыяй. Глячагак гэтага працэсу прымяркоўваецца часцей за ўсё да другой паловы XX стагоддзя. Зараз многія літаратуразнаўцы не толькі правязяшчаюць нацыянальную спецыфіку мастацкай творчасці эстэтычным атавізмам, але і характарызуюць наш час як перыяд фарміравання адзінай наднацыянальнай культуры. У сувязі з гэтым сучаснай яны аб'яўляюць літаратуру, пазбаўленую нацыянальнай спецыфікі, вядомы амерыканскі вучоны Р. Уэлек пісаў: «Нараджаецца чалавек, універсальны чалавек, чалавек усюды і заўсёды, ва ўсёй яго разнастайнасці, і літаратурная навука не растас быць устарэлай тратай часу, падлікам нацыянальных крэды гаў і пазык» [1, с. 3], вядомы перакладчык і пісьменнік Р. Чхарцішвілі (Б. Акунін) у канцы XX стагоддзя канстантаваў непазбежнасць усталявання не уніфікаванай, а поліморфнай літаратуры пад уплывам глабалізацыі: «Новая ўсходнезаходняя літаратура валодае выдавочнымі прыкметамі андрагітнасці: пры адной галаве ў яе два твары (адзін звернуты на ўсход, а другі на заход сонца), два сэрцы, дваіпы зрок і максімальна ўстойлівы апорна-рухаючы апарат. Ёй яшчэ ўласціва павышаная вітальнасць, якая некалькі дысаніруе з вялай дамінантай літаратуры Гш сіе зіесіе. не вельмі вытлумачальная, калі не забываць пра эфект магічнага зліцця. Андрагіны канца XX стагоддзя - першыя лазутчыкі племені, якое выдавочна будзе весці рэй у культуры будучага стагоддзя» [2, с. 258]. Літаратура будучага адным бачыцца скроснай па паўночнаамерыканскай мадэлі, другім - як сплаў ці пераплачэнне рознанацыянальных літаратур.

Традыцыйна ў прыгожым пісьменстве спалучаліся лакальна-этнічнае і агульначалавечае. Сучасная ж культурная прастора знаходзіцца ў стане пераструктурвання. Гіпатэтычна ў перыяд глабалізацыі аўтары могуць адрознівацца паміж сабой толькі ўзроўнем таленавітасці, а этнаграфічны кантэкст - з'ява абсалютна непрыдатная і немагчымая. Рэальная ж мастацкая практыка не ўкладваецца ў схему. Калі звярнуцца да творчасці сусветна вядомых пісьменнікаў кшталту Джона Фаулза, Умберта Эка ці Міпарада Павіча, то даволі праблематычна не заўважыць у іх прозе спецыфічныя нацыянальныя рысы, англійскія, італьянскія і сэрбскія, якія даволі часта прадстаўлены трапнымі этнаграфічнымі дэталямі, Яркім прыкладам эстэтычна абгрунтаванага выкарыстання мастацкага этнаграфізму можа служыць і проза японскага пісьменніка Харукі Муракамі, які адлюстроўвае самапачуванне чалавека часоў глабалізацыі з яго уніфікаваным бытам, але пры гэтым уключае ў тэкст этнадэталі, што ханя б эскізна акцэнтуюць нацыянальны момант. Так, у рамане «Слухай песню ветру» згадваецца татамі - саламяны мат, які ў японцаў служыць адзінкай вымярэння жылой плошчы. У скандальна вядомым творы Мішэля Уэльбека «Элементарныя часціцы» дасціппа высмейвалася ідэя існавання уніфікаванага чалавека і праз элементы побыту і ўзаемадчынненні персанажаў выяўляўся палемічны гіерах>ў сітуацыі ў французскім грамадстве 1968 і 1998 гадоў. Не пазбаўлены лаканічных, але сэнсава важных этнаграфічных звесгак адзін з найноўшых бестселераў -- «Код да Вінчы» амерыканскага пісьменніка Дэна Брауна, дзе этнаграфічныя штрыхі трапна характарызуюць французцаў, англічан, амерыканцаў.

Беларуская проза заўсёды развіталася ў полікультурнай прасторы, характэрная рыса айчыннага пісьменства - клопат пра змястоўную напоўненасць, вялікая ўвага да этнаграфічна-бытавых пластоў рэчаіснасці. У сувязі з гэтым пэўнае распаўсюджанне сярод беларускіх навукоўцаў і творцаў мае ўяўленне пра адметны шлях нашай «краснай пісьменнасці» (М. Багдановіч), сутнасць якога раскрываецца ў выказванні маладой паэтэсы Вікі Трэнас: «...У кожным творы любога жанру і ролу літаратуры надта моцны нацыянальны, аўтэнтчны элемент, прычым не толькі на ўзроўні выкарыстання беларускай мовы, а таксама ў спецыфічнай праблематыцы, у менавіта тутэйшых тэмах, у мясцовым каларытным бачанні свету, Гэты факт дазваляе зрабіць выснову: паняцце глабалізацыі беларускай прасторы не датычыцца і датычыцца не можа» [3, с. 118]. Такое меркаванне, безумоўна, грунтуецца на перавелічэнні, бо карані, што сілкуюць развіццё нашага пісьменства, калі карыстацца дзлэзаўска-гватарыёўскай тэрміналогіяй, рызаматычныя.

Уплыў эпохі глабалізацыі на бел ару с кую прозу выявіўся ў асваенні новых тэм і новых жанрава-стыльёвых прыёмаў, галоўным чынам такіх, якія не былі прынятымі ў савецкія часы (антыутопія, сацыяльны гратэск, фантастыка, менавіта ў гэты перыяд сталі актыўна развівацца прыгодніцкі і дэтэктыўны жанр). Антыутопіі, тыпу «Краіны Хлудаў» Алега Мінкіна і Віктара Галкова і «Карабля» Васіля Гігевіча, праз выразныя этнаграфічна-бытавыя дэталі падкрэслівалі месца дзяння і прыўносілі сацыяльна-філасофскі акцэнт у аповед. Дынамічнасць сюжэту ў прыгодніцкіх творах, да якіх адносяць і дэтэктыўныя, выключав апісальнасць, аднак аўтары некаторых дэтэктываў не цураюцца мастацкага этнаграфізму, які яны ўводзілі ў падзейную канву. Плённа, напрыклад, выкарыстоўваліся этнаграфічна-рэгіянальныя матэрыялы ў кнізе Франца Сіўко «Апошнія падарожжа ў краіну ліваў», аповесцях «Удог» і «Угліс», дзе праз дэталі побыту даваўся ключ да разгадкі злачынства. Па-мастацку апраўданы этнаграфічны фон у прыгодніцкіх творах Людмілы Рублёўскай «Сэрца мармуровага анёла», «Пярсцёнак апошняга імператара» «Золата забытых магіл», прадстаўлены эскізнымі апісаннямі вопраткі, звычайў, уяўленняў беларусаў, які перадае асаблівасці гістарычнага часу, сацыяльна характарызуе персанажаў і стварае атмасферу таямнічасці. Значнае раснаўсюджанне ў сусветнай літаратуры атрымалі творы навукова-фантастычныя і фантастычныя, а сярод жанраў масавай літаратуры ~ жанр фэнтэзі, дзе шмат месца адводзіцца дэталізацыі фантастычнай рэальнасці, у прыватнасці, звычайам і нормаў насельнікаў выдуманай аўтарам тэрыторыі. Класікай такой літаратуры сталі творы Джона Толкена. Для беларускай прозы фантастыка і фэнтэзі - новыя і пакуль мала асвоеныя мастацкія формы. Твор-у гопія Анатоля Бароўскага «Ахугавана» - адна са спроб такога асваення. Ён ідэйна пераклікаецца з аповесцю «Лабірышы» Вацлава Ластоўскага, бо праз пазызацыю традыцыйнай народнай духоўнай і матэрыяльнай культуры, якая ўзваскрасала з нябыту, Бароўскі падкрэсліваў думку пра жыццядайнасць роднай глебы і памяці пра мінулае, пра ўзаемаабумоўленасць розных часавых пластоў. Аповесці Васіля Гігевіча «Кентаўры», «Пабакі», «Полтэргейст» у стыльвым плане ўяўляюць сабой перапляценне фантастыкі і этнаграфічна-бытавой канкрэтыкі, праз якое выступае гратэскавы твар беларускай рэчаіснасці канца ХХ стагоддзя.

Беларуская проза зараз стала часцей звяртацца да тэмы жыцця людзей за мяжой, этнаграфічны кантэкст у такіх творах ужываецца для таго, каб наблізіць іншачемную экзотыку да чытача. Так, у аповесці Алены Брова «Каменданцкі час для ластавак» быт, звычай, поравы кубінцаў успрымаюцца вачамі беларускі, мастацкі этнаграфізм артыкулюе амбівалентнасць грамадскага і асабістага ў існаванні жыхароў вострава Свабоды, вольнасці ў сямейным і рэгламентаванасць у грамадскім жыцці.

У сучаснай беларускай прозе этнаграфічны кантэкст, як правіла, сустракаецца ў творах пра далёкас і параўнальна нядаўняе мінулае, дзе ён служыць сродкам мастацкага ўзнаўлення гістарычнага часу і элементам «нацыянальна-самабытнай аргументацыі» (У. Далгат). Мастацкі этнаграфізм тут, аднак, ужываецца не толькі ў ролі культуралагічнай для акцэнтацыі гісторыка-этнаграфічнай экзотыкі, але і ў ролі знакава-інтэгральнай. Характэрным прыкладам можа служыць такі твор, як «Тры мужы спадарыні Дамінік» Уладзіміра Арлова, дзе разгорнутыя гісторыка-этнаграфічныя апісанні заменены сэнсава-змястоўнымі штрихамі, якія асацыятыўна ўсплываюць у памяці гераіні і мяжуюць паміж рэальным і віртуальным.

Арыгінальны для айчыннай прозы падыход у распрацоўцы гістарычнай тэмы і выкарыстанні прыёмаў яе раскрыцця абраў Уладзімір Бутрамеў у рамане «Карона Вялікага княства», жанр якога абзначаны аўтарам як раман-дысертацыя. Письменнік свядома звяртаецца да стыльвай эклектыкі: умела парадзіруе сюжэтныя матывы сусветнай і айчыннай літаратуры, спалучае мастацкае адлюстраванне рэчаіснасці з публіцыстычным, актыўна выкарыстоўвае алюзіі і рэмінісцэнцыі, іранічна абеларушаныя назвы, кшталту французскіх палаца Лён Трэ і турмы Бот Вінь, гумарыстычна нададзеныя апісанні беларускай прыроды, характару і звычайў сваіх землякоў.

Фальклорна-этнаграфічны кантэкст - дзейсны сродак мадэрнізацыі прозы ў інтэлектуальным накірунку ў зборніках «Дамавікамерон» і «Новы дамавікамерон» Адама Глобуса, у «Старасвецкіх міфах горада Б*» Людмілы Рублёўскай, у творах Анатоля Казлова. Міфалагічная ці фальклорна-этнаграфічная дэталі для А. Глобуса - зыходная кропка, письменнік адштурхоўваецца ад яе і стварае свой варыянт нацыянальнага свету і рэчаіснасці ўвогуле, іранічна адгукаецца на актуальныя праблемы. Так, у навеле «Кадук» гаворка ідзе пратаямнічую асобу, якая выкрас людзей. Праз сюжэт раскрываецца этымалогія народнага праклёну *каб цябе кадук*. Дэміфалагізацыя спалучалася ў зборніках А. Глобуса з іранічнай міфалагізацыяй. Напрыклад, у навеле «Віхурнік» віхурнікам называецца д'ябальская сіла, што падштурхоўвае маладых дзяўчат да самагубства. У адрозненне ад Адама Глобуса, які ад нацыянальнага ідзе да агульначалавечага, Людміла Рублёўская ў «Старасвецкіх міфах горада Б*» выбірае адваротны рух, бо антычным сюжэтам надае беларускі акцэнт праз этнаграфічна-бытавыя дэталі. Фальклорна-этнаграфічны і этнаграфічна-бытавы кантэкст як сродкі абнаўлення пазытыву прозы стала прапісана ў творах Анатоля Казлова. З дапамогай іх письменнік перадае складаны характар сучаснай рэчаіснасці і даследуе філасофскія і маральна-этычныя праблемы, найперш вечную праблему добра і зла. Прытчавы пачатак, абумоўлены зваротам да «вечных» пытанняў, якія раскрываліся праз адлюстраванне фальклорна-

эгнаграфічных пластоў рэчаіснасці, уласцівы таксама твораў апошніх гадоў Янкі Сіпакова, Алеся Кажадуба і некаторых іншых аўтараў.

Этнаграфічны кантэкст стаў свайго роду «семіятычныш кандэнсатарам аповеду» (10, Лотман) у творчасці такіх праявіўцаў, як Віктар Казыко і Юрый Станкевіч. Гэтыя аўтары сінтэзуюць у сваёй мастацкай практыцы элементы рэалістычнага, мадэрнісцкага і постмадэрнісцкага пісьма, не злоўжываюць разгорнутымі алісаньнямі матэрыяльнай і духоўнай культуры народа, ім уласціва выкарыстанне сэнсава ёмістых дэталаў, кшталту абыгрывання канцэпту *балтня* ў «Бунде незапатрабаванага праху» В. Казыко, сэнсава значнага вобраза паваленага чужынцамі *плота* ў «Любіць ноч - права пацукоў» Ю. Станкевіча.

Банальныя апісанні народнага жыцця ў перыяд глабалізацыі не могуць быць самадастатковымі, таму таленавітыя аўтары заўсёды імкнуцца да грунтоўнай трансфармацыі факталагічнай першаасновы. Сведчаннем таму можна лічыць творы Андрэя Федарэнкі, У пачатку яго пісьменніцкай дзейнасці этнаграфічны кантэкст рэпрэзентаваў час і абставіны («Сінія кветкі», «Смута» «Вёска»), а потым стаў абыгрывацца дзеля ўзбуйнення семантыкі вобразаў. Так, для эсістычнай формы А. Федарэнка абраў ёмістую назву «сечка». Вядома, што сечкай называюць дробна нарэзаную салому ці траву, што ідуць на корм жывёле, драбленныя крупы, паўкруглы нож, якім ссякаюць капусту, тое, што сваім выглядам нагадвае дробна пасечаную салому. «Сечка» выклікае асацыяцыю з дробнымі кавалкамі нечага, з эмпірычным матэрыялам для літаратурнай творчасці. Плённа выкарыстоўваўся этнаграфічны кантэкст у раманах «Рэвізія». Характэрна, што ў «Рэвізіі», з аднаго боку, паказваецца ў многім уніфікаваны быт беларуса канца ХХ стагоддзя, а з другога - у парадыйнай форме падаюцца найбольш распаўсюджаныя ў нацыянальнай прозе прыёмы ўключэння этнаграфічнага кантэксту ў структуру мастацкіх твораў. Наяўнасць апошняга абумоўлена сюжэтам, бо галоўны герой рамана - студэнт канца 80-х гадоў мінулага стагоддзя Алесь Трухан пасля прачытання вялікай колькасці кніг сам спрабуе напісаць твор пра ўдзельніка грамадзянскай вайны, які ведае, што чакае чалавецтва ў недалёкім будучым. Пры гэтым праявіўца-пачатковец Трухан аглядаецца на вопыт літаратурных папярэднікаў і баіцца яго паўтарань. каб не стаць чарговым безаблічным эпігокам.

Вялікая канцэнтрацыя жыццёвага матэрыялу ў «Рэвізіі» дасягалася А. Федарэнкам за кошт алюзій і рэмінісцэнцый з беларускай прозы, савецкай літаратуры і кінематографа, а таксама за кошт кантамінацыі дзвюх эпістэمالагічных стратэгіяў - рэалістычнай і постмадэрнісцкай, адна з якіх заснавана на прыцыпе дэтэрмінацыі, а другая - на прыцыповай недэтэрмінаванасці, усё гэта ў суме давала высокую ступень мастацкага абагульнення фактаў рэчаіснасці. Паколькі «морфагенез мастацкага сэнсу грунтуецца на наяўнасці ў нашай свядомасці антыноміі плана выяўлення, плана зместу і плана рэфэрэнцыі» [4, с. 156], то спалучэнне дзвюх эпістэمالагічных стратэгіяў давала ў суме парадыйны эффект, абнаўляла і мадэрнізавала паэтыку рамана. «Рэвізія» акцэнтавала ўвагу на ментальнасці, светаадчуванні беларусаў, лёсе і мастацкіх асаблівасцях беларускай літаратуры, становішчы пісьменніка ў грамадстве, на плюсах і мінусах нацыянальнай праявіўцаў традыцыі. Іранічнае цытаванне распаўсюджаных літаратурных схем падкрэслівала запатрабаванасць крэатыўнага пачатку ў мастакоўскай дзейнасці.

У літаратурным творы рэалізуецца інтэнцыя чалавечага мыслення прадстаўляць пэўны вопыт ў форме нарацыўных структур. Мастацкі этнаграфізм - рыса, найперш элевантная для літаратур, што развіваюцца ў полікультурнай прасторы. Якім прыкладам такой літаратуры можа служыць беларуская «красная пісьменнасць». Але не трэба забываць, што выкарыстанне этнаграфічнага кантэксту заўсёды абумоўлена яшчэ і перцэптуальнай і канцэптуальнай пазіцыяй самога пісьменніка. Аналіз развіцця беларускай прозы паказвае, што пры выкарыстанні этнаграфічнага матэрыялу ў эпоху глабалізацыі адбываецца перапамеркаванне ідэйна-эстэтычных акцэнтаў у бок узмацнення сэнсавай ёмістасці мастацкіх вобразаў, У айчыннай прозе мастацкі этнаграфізм не толькі рэпрэзентуе нацыянальную рэчаіснасць, але і садзейнічае мадэрнізацыі прыгожага пісьменства ў інтэлектуальным, аналітычным накірунку.

ЛІТАРАТУРА

1. Wellek R. Concepts of criticism. - Yale University press, 1964, - 350 p.
2. Чхартишвили Г. Но нет Востока и Запада нет: О новом андрогине в мировой литературе // Иностранная литература. - 1996. - № 9. - С. 254 - 263.
3. Трэнас В. Беларускі постмадэрнізм // Маладосць. - 2005. - № 6, - С. 118 - 119.
4. Смирнов И.П. Художественный смысл и эволюция поэтических систем,- М: Наука, 1977. -204 с.